

vidijo kakor dolga, razmetana rajda tostran temnih kulis, katere jih ločijo od podboških in rogaških vinogradov in dalje doli od hrватškega Zagorja; to je rjavo morje, resno, močno. Obširna je ta nazobčana rajda, skoraj orjaška.

Naše Haloze resno molče... Zdi se mi pa, kakor da bije prav v teh naših vinorodnih pokrajinah — pa naj bodo dolenske ali štajerske — srce naše Slovenske zemlje. Visoke slovenske planine na naših skrajnih sedanjih državnih mejah, se mi zdi, služijo le kot okvir tej zemlji, ki je izrazita in po ogromni večini le srednjegorska pokrajina. Saj je to tudi Pohorje in vsa slovenska pokrajina od Ratitovca, Blegoša in Menine Planine navzdol... (Dalje prih.)

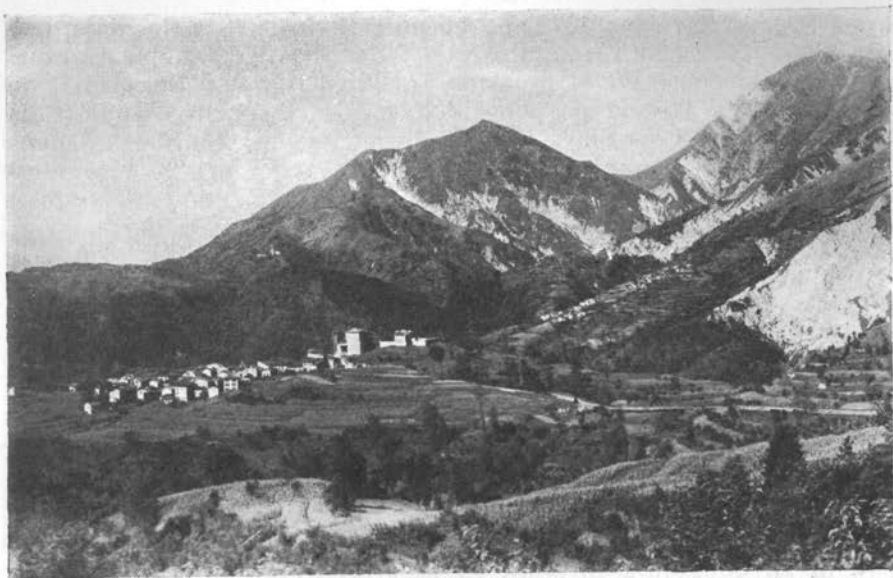
Dr. H. Tuma:

Beneška Slovenija

(Dalje.)

Kakor začarano se ti zdi, ko iz večnih prodivov doline »Dol po Meji« stopiš na rob rečne struge Tèra, kjer izpod ogromnih rov in skal vre na dan čista studenčna voda. Žal, da ti vso poezijo prežene pogled na dno struge, ko vidiš polno nesnage: škatlice sardin, lupine pomaranč, limonov in dr. Turisti iz doline so, ki tako omalovažujejo lepoto in svobodo prirode. Ob slikovitem, veličastnem prizorišču: okoli venec visokih gor in nepristopnih sten, pod tabo v globokem koritu zelena bistra voda — jih ne obide slutnja svetosti. Razuzdano se šopirijo, prva misel jim je brašno; odpadke pa pomečejo prav v izvirek...

Sicer je turistika in izletništvo v Italiji vsaj do nedavna bilo daleč za našim. Sploh je Beneška Slovenija silno zapuščena. Ne vem, če je bilo na Breškem Jalovcu in Ivancu tekom zadnjih 50 let 50 ljudi. Za turistiko sploh ni nikjer preskrbljeno. V Vidmu je res že od l. 1874 alpinsko društvo »Società alpina friulana«, člani so večinoma inteligenti, a brez prave alpinistične usmerjenosti. Ko sem prišel l. 1908 čez severno steno Poliškega Špika in sem prispel nočevat v alpinski dom v Neveji, sem dobil vse polno izletnikov iz Vidma. Ko so izvedeli, da sem priplezal čez Poliški Špik, so me vsi začudeni ogledovali. Sami so prišli z železnico do Chiusaforte in so smatrali pešpot po vozni cesti že kot precejšnjo turo. Alpinsko društvo v Vidmu je imelo do nedavna na svojem obsežnem alpskem torišču le dve zavetišči: eno na ime Marinelli pod Coglians 2782 m, drugo pa v Neveji. A nevejsko zavetišče je obenem prirejeno za vojaštvo. V vseh Predalpah pa ni niti enega samega alpskega doma, dasi od izvira Tèra gredo imenitne ture na Muzce, na Veliki Vrh, čez prelaz Muzcev na Karman in druge. Če bi bilo to ozemlje naše, bi stal ob izviru Tèra že davno lep planinski dom. Nekam otožen postane človek, ko vidi vso to zapuščenost. Obdajal me je sicer svetla dan, obdajali so me spomini na pota po Muzcih in Velikem Vrh, a vendar se človeku stiska srce, ko vidi, kako brezsmiselno se šopiri tuje pleme med mirnim našim gorskim ljudstvom.

Brdo; vrh v ozadju: »Tam na Robu«

Pot me je vedla ob desnem bregu do vasi »Na Tèru« ali tudi »Na vasi«, italijanski Pradielis, ki leži tik ob reki ter spada pod občino Brdo. Skušal sem dobiti kosila. No, po vaseh Beneške Slovenije je težko dobiti tudi najnujnejšega, kruha in jajec, celo mleka ni vedno na razpolaganje. — Pot vede dalje vedno ob žuborečem zelenem Tèru do pod Hlabánjevíca 545 m, ki stoji nad sovodnjem Bedroše in Tèra, dočim na levem bregu doteka potok Maleščák. V sovodju stoji vas Njivica, ital. Vedronza. Potem se pot vije ob Tèru do Tarčenta. — Iz Njivice sem odšel ob 14.25 in došel z zadnjim vlakom v Videm.

Brdo 485 m

Najlepša vas v Beneški Sloveniji je Brdo, laški Lusévera, beseda, ki kaže na to, da se je morala nekoč imenovati Lužje Brdo. Kolikor sem mogel izprašati, se tega imena v vasi nikdo več ne spominja. Zadnjič sem bil na Brdu, kratko pred svojo izselitvijo iz Italije, dne 7. junija 1924. Šel sem tja nekako po slovo od Beneške Slovenije. Vabilo pa me je še posebno mesto Tarčent, ital. Tarcenta. Kdor je spomladi, ko sneg pokriva še polovico pobočja proti vrhom Predalp in Alp, po dolini pa je že vse zazelenelo, zrl izpred Tarčenta proti severu, temu ostane pogled na Trsko Slovenijo nepozaben. V ozadju strme mejne gore, preprežene s plazovi od Velikega Karmana 1716 m čez Lanež 1631 m do Postovčiča 1613 m, nekoliko pomaknjena nazaj — kakor kulisa — rajda Muzcev do 1875 m, potem zopet kakor druga kulisa pomaknjena naprej: Mali Vrh 1558 m in Veliki Vrh 1621 m proti Breškemu Jalovcu. V ospredje pred Véliki Karman je porinjena lepa

kopa Malega Karmana 1372 m z mično cerkvico Krista Rešitelja, pod njo zelene gore nad Tèrom do Ovšja 748 m. Na vzhod nad Tarčentom — kakor ogromen zid — gromada kraških Krnic (La Bernardia) do Ledine 879 m. Povsod po pobočjih bele vasice: obedve Kuji¹ (Coia di là, 404 m ali Coia Slava in Coia di quà, 394 m), Smrdeja (Samar-denchia) 433 m, Podkrasje (Socretto) 429 m, višje gori Ovšje (Cretto) 543 m. Nižji bregovi so obdelani s trto in bogato posajeni z rodnim drevjem, vedno bogatejše so najprednejše rajde gričkov tik nad Tarčentom do 331 m.

Pod mestecem zagledaš široko, šumečo strugo Tèra. Tarčenta, v trskem narečju Tarčent (furl. Tarzint), je prijazno mesto, ki je šteló l. 1901 4500 duš, danes jih šteje gotovo 6000. Je sedež okrajnega sodišča in sejmišče za slovenske gorjane. Prav čuti se, da je vse blagostanje Tarčenta nabrano iz znoja slovenskih pastirjev in poljedelcev. Še za velike vojne po kobariškem polomu so zahajali celo goriški okoličanje kupovat iz bogatih zalog, katere so si znali nakupiti tarčentski kupci. Seveda so jim stregli v domačem slovenskem jeziku.

Nekdaj se je tudi v Tarčentu, posebno v predkrajih, govorilo trsko slovensko narečje. Še sedaj se dobe družine, ki govore slovenski, in na obnašanju furlanskega prebivalstva se prav čuti, da so oddavna živeli s Slovenci v prijateljskih stikih. Po vojni se sistem hitro slabša.

Tarčent je že od nekdanj, posebno po vojni, priljubljeno letovišče in nudi res vse ugodnosti tudi meščanu.

Beseda Tarcenta se različno tolmači. Eni jo nanašajo na »trecento«, nekako v zvezi z daljavo rimske ceste; drugi vidijo sestavljenko iz reke Torre in laške besede cinta, t. j. ograja, Tarcenta torej Trska ograja. Temu bi odgovarjalo ime Sottcentam: ime mestnega okraja, t. j. Pod ograjo. Prof. Rutar razlaga besedo iz tre in cento, t. j. trikrat ograjeno. Iz slovenščine bi se morda dala razlagati beseda po reki Tèr in z besedo centa, t. j. četa z nazalom, kakor Ceta, Cetinje v Črni Gori. Cetinje so tudi v Vurnberški občini na Koroškem. Na Češkem imamo Cetyně. Reka Iglava je po starem Cetina in pritok reke Buga na Poljskem je Cetinja. »Domači Prijatelj« (letnik 1897) izvaja besedo ceta iz staroslovenščine drobiž, t. j. droben denar. Miklošič ima centa kot nekaj malega, trohica; srbski je ceta krpa. Walde ima latinsko cento za obleko, ki je sešita iz krp. Centa je ime vasi pri Ibani nad Idrijo. Po Furlaniji se ponavlja večkrat ime Centa; tako se imenuje središče občine Neme, pomeni pa ograjeno pokopališče. Enako se imenuje tudi obzidano pokopališče v Ravenci v Reziji. Razlaga iz cinto — ograjeno, bo še najbolj stvarna. Sicer pa tudi dalmatinsko četa tolmačijo kot tabor, torej ograjen prostor.

Nastanil sem se v hotelu Trieste z dobro postrežbo. Taval sem dolgo po vseh predelih mesteca, vračal sem se pa le ponovno na breg Tèra, da si še in še ogledam čarobno prirodno sliko. V Tarčentu

¹ Kuja (pač koja), toliko ko neprestrn ronek; slično kojec = koruzni storž, kojica Pyramide, ukoj, uhoj: obronek v pobočju.

Tarčent, v ozadju Vel. Karman (1716 m)

samem in po gričih nad mestecem so bogate vile veleposestnikov. Po vsej Furlaniji je sistem latifundij in kolonstva še vedno razširjen, pač še izza časa rimskega imperija.

Drugo jutro sem odšel po cesti ob Tèru proti vasi Erba. Na levo pod cesto stoji velika predilnica trrdke »Società milanese per la filatura dei cascami di seta« (Milanska družba za tkanje odpadkov svile). Široko razprostrta krila tvornice leže slikovito na desnem bregu precej širne, nevisoke, zelene gredine nad Tèrom; v ozadju je predgorje in Predalpe. Tvornica ima zaposlenih 1200 delavcev in je eno največjih podjetij te vrste v Italiji. Selo² zavzema preko 12.000 m². Delavnici je pridružena šola za naraščaj s 400 vajenci.

Vas Erba (slovenskega imena ni) je bila še v 90 letih, ko sem bil prvikrat v Tarčentu, dvojezična. Tudi javno si slišal slovenščino. Tokrat sem poizkusil z mladimi in starimi, pa so vsi vsaj napravili vtis, da ne razumejo več slovenski. Tudi vas Čižerija ob Tèru, ki sledi za Erbo, mi je nudila isti pojav. Mož 60 let, katerega sem obdeloval in izpraševal, je le čmerno odgovarjal, seveda po furlansko, da kvečjemu še v Smrdeji kako staro babišče govori slovenski, vse drugo, kar je nižje doli, pa razume le še furlanski. Zdelo se mi je, da prav zaničljivo sodi o slovenstvu.

Nad Čižerijo so lepi umetni vodopadi iz zajezenega Tèra, iz katerega je izpeljan vodovod v tvornico svile. Odvišna voda pada po strmem skalovju 42 m v nižjo strugo Tèra in tvori nebroj skokov in skokičev čez rjave kredaste peči; iz razpok pečevja pa sili bujno zeleno grmičevje. Italijani imenujejo kraj Bocca di Crocis, t. j. Križno ustje (žrelo). Odtod dalje se pričenja Detto Tèra, stisnjeno na levem

² Selo = area, Baugrund.

bregu Križne Gore 771 m, raztoka od Krnic od 879 m (La Bernardia), na desnem pa od Stele 784 m.

Čižerija je največja občina Beneške Slovenije; obsega gori navedene vasi in Osijunt, Cedili ali Log (Sedilis) z vasmi Zatrep, Potoki in Miheliči-Stela, Borjanci, Mala Mažerije, Smrdeja in Šumeje (Zomeáis).

Cesta vede tik nad strugo v pečnatem strmem bregu po ovinkih. Pri selcu Podkladje se dolina pričenja odpirati. Sledi na desnem bregu lepa vasica Njivica; stopiš na most Maleščák, nakar se odcepi cesta Na Brdo. Do Njivice je poldrugo uro zložnega hoda. Od južnega nizkega slemena pod vasjo Brdo je izpeljana za Società friulana di elettricità (furlanska električna družba), po metru debelih ceveh, v strmem padcu od 448 m do 325 m, voda za proizvodnjo električne sile, ki goni tramvaj v Vidmu in daje razsvetlovo mestecu Humin (Gemona). Do teh cevi je vodovod napeljan 3.7 km daleč od izvira Tèra po levem bregu v odprtem cementnem kanalu, ki pa večkrat teče skozi precej dolge predore. Ves čas je s poti lep pogled na zeleni Tèr, ki živo spominja na Sočo. Ko se dolina proti severu odpre, vidiš na levo na obronku pod Postovčičem in Lanežem vasi: Podbreg (Cesaris), Škarbani (Sgorbani) in Breg (Pers), pod njimi zeleno kotlino Bedroše³ (Vedronza), ki priteka na desnem bregu Tèra izpod Prédola med Velikim in Malim Karmanom.

Južni obronki pod Brdom so vsi lepo zeleni, dobro obdelani, porastli s sadnim drevjem in posebno z murvami. Prav vesela solnčna pot privede do te vasi 485 m visoko. Ker znaša višina trske struge pod Brdom 341 m, je docela upravičeno ime Brdo, t. j. gričevje nad Tèrom, prosto ležeče skoraj na vse strani. Proti jugu in vzhodu ima debro Maleščaka, le na sever je brdo naslonjeno na zadnji obraslek gore »Tam na Robu« 960 m. Vrh vasi 505 m visoko, na temenu, ki se imenuje Plesálica, stoji velika cerkev z obzidanim pokopališčem, da izgleda kakor trdnjava. Do cerkve vedejo široke kamenite stopnice. Pod cerkvijo v polkrogu so nakopičene kamenite hiše vasi, od katerih je več dvonadstropnih.

Pot iz Tarčenta do Brda znaša polagoma okoli tri ure. Nastanil sem se v krčmi Valentina Cragnolino. Ime pove, da je njegova družina pač prišla s Kranjskega. Mož je občinski obhodnik in drži gostilno; je jako inteligenčen človek. Zaveda se sicer svojega slovenskega pokolenja, je pa sedaj kot državni nastavljenec tudi korekten fašist. Značilno je, da njegova žena Furlanka Modesta Mazzolini govori z možem in otroki le v slovenskem trskem dialektu.

Vas Brdo je ekonomično najbogatejša v Beneški Sloveniji. Vsa občina je l. 1901 štela 3535 duš, srenja sama pa 531. Ob položnem razprostrtem pobočju griča, na katerem stoji vas, so senožeti porasle s sadnim drevjem, da tvorijo pravi log; posebno košati so kostanji, črešnje in murve. Vse je skrbno gojeno in kaže na marljive poljedelce, goste murve pa na precej živo svilorejo. Vinograde je pobrala trtna uš.

(Dalje prih.)

³ Prof. Rutar piše Vedrovica, besede pa nisem mogel doslišati.

Jalovec iz Planice

Foto Janko Skerlep